

Torben Arboe Andersen:

Jyske efternavne på *-(dat)ter*

“Saa tow hun Uret – hin Kjen Pæjster fræ Pahvse – for hun er aalti saa frammtaahlen”. Sådan lader St.St. Blicher fortælleren i *E Bindstouw* (1842) introducere en af de kvindelige deltagere i aftenens sammenkomst (s. 2). Omsat til rigsmål: “Så tog hun ordet – hende Kirsten Pedersdatter fra Papsø – for hun er altid så fremfarende”. Oversættelsen af *Pæjster* til *Pedersdatter* viser, at endelsen *-ter* i den jyske udtale af efternavnet svarer til *-datter* i skriftsproget. I *E Bindstouw* er der endnu et eksempel på denne navnetype, nemlig Mett Mari Hanster (= Hansdatter) (s. 11).

Det er brugen af denne særlige form af *-datter*-efternavnene¹, der her skal tages op til behandling for de jyske dialekters vedkommende – i dialekterne på øerne findes *-ter*-formen ikke.² Jeg blev opmærksom på formen, da jeg redigerede artiklen *datter* til Jysk Ordbog: der forelå så mange oplysninger om udtalen *-ter*, hvor ordet optrådte som sidste del af et efternavn, at der måtte redigeres en selvstændig sidsteledsartikel *-datter* til ordbogen. Der var afhjemlet *-ter*-former fra de fleste egne i Nørrejylland, men alligevel kunne jeg ikke frigøre mig fra fornemmelsen af, at der måtte kunne findes adskilligt flere eksempler i Jysk Ordbogs kilder. Senere har

¹ Kaldes mere præcist *-datter*-patronymer, idet patronym og patronymikon = “fadernavn”, dvs. efternavn indeholdende faderens navn. Se nærmere i Kousgaard Sørensen (1984) s. 15 og Søndergaard (1979) s. 9.

² Venligst oplyst af lektor Karen Margrethe Pedersen, Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns universitet.

jeg gennemført en nærmere undersøgelse heraf³, og nogle af resultaterne derfra kan forhåbentlig også interessere Ord & Sag's læsere.

Materialiet

I Feilbergs jyske ordbog (jf. litteraturlisten) anføres i artiklen *datter*, at “i ældre tid nævnedes altid pigerne med faderens fornavn, hvortil hængtes *-datter*, dette forkortedes atter: *Maræn Aj'stær* (S. Hald), M. Andersdatter, *Kjæn Ma'stær* (vestj.) Kirsten Madsdatter, ligeså: *Pæj'stær* Pedersdatter, *Krænstær* Kristensdatter” (bd. I, s. 178). Skikken at bruge *-datter*-navne har altså været almindelig tidligere, men er det ikke længere i 1886. Kun de to af Feilbergs eksempler er stedfæstede: Vestjylland, hhv. Sønderhald ved Randers. I artiklen *-ster* i bd. III (1911) s. 559 gives 5 eksempler fra Vendsyssel, hvoraf *Aj'stæ* og *Ma'stær* genkendes som Anders- og Madsdatter ovenfor, mens *Han'stær*, *Cèl'stær* (Feilbergs *c = tj*) og *Knustær* er nye (Hans-, Kjelds- og Knudsdatter). Feilberg bemærker her, at “*-s-* er ejefor- mens mærke”, så han har formentlig lagt et brugervenlighedsprincip til grund for placeringen af oplysningerne: de burde egentlig stå under *-ter*, men da *-ter*-formerne altid følger efter *-s-*, er de i ordbogen placeret under *-ster* – også selv om *-s-* i 3 af de 5 anførte tilfælde klart hører til det forudgående mandsnavn: Anders-, Hans- og Mads-datter.

Under de nævnte mandsnavne findes hos Feilberg yderligere eksempler på *-datter*-navne, ofte fra andre egne og med anden udtale, fx under ‘Hans’: vestjysk *Han'stær* (med længde i stedet for stød), under ‘Mads’: *Masdæ* (med kortvokal; Elsted sogn ved Århus), hvilket afspejler stedets udtale af de pågældende mandsnavne. For at være sikker på at finde alle (eller i hvert fald de fleste af) *-datter*-navnene i Feilbergs ordbog måtte jeg altså opsøge alle artikler om mandsnavne. Denne (tidkrævende) gennemgang af Feilberg

³ I en artikel i *Jyske studier*, jf. litteraturlisten. Her gives en grundigere gennemgang af materialet, desuden anføres en oversigt over de fundne eksempler på *-datter*-efternavne.

viste, at der optræder *-ter*-former af *-datter*-navne under følgende mandnavne: (bd. I:) *Anders, Hans*; (bd. II:) *Jens, Jørgen, Knud, Kristen, Lars, Laust/Laurits, Mads, Mathias, Mikkel, Milter, Mogens, Niels, Nis, Ole, Palle, Peder*; (bd. III:) *Rasmus* (i formen *Ras-*); (bd. IV = tillæg til bd. I-III:) *Ivar, (Kristen)*. Tilsvarende *-søn/-sen*-efternavne findes i langt flere af mandnavne-artiklerne hos Feilberg, hvilket også kan tages som et indicium for, at brugen af *-datter*-efternavne var under afvikling i slutningen af 1800-tallet.

Gennemgangen af Feilbergs ordbog afslørede også *-datter*-navne under enkelte kvindefornavne, fx under Maren: *Ma Mastø, Måj Pi·astø* = Maren Madsdatter, Maren Pedersdatter. Dette gælder navnene *Karen, Kirsten, Maren* og *Sidsel*, hvor der anføres *-ter*-former af følgende efternavne: *Anders-, Jørgens-, Knuds-, Mads-, Pedersdatter* – altså ingen nye i forhold til de ovennævnte. *Kjeldsdatter* findes som nævnt under *-ster*, men anføres ikke i navneartiklerne. Muligvis skjuler der sig enkelte eksempler også i andre artikler; men ved stikprøver og læsning i anden sammenhæng har jeg endnu ikke fundet yderligere. *-datter*-navnene i Feilbergs ordbog udgør en meget væsentlig del af undersøgelsesmaterialet, jf. listen i næste afsnit.

Det øvrige materiale stammer især fra Jysk Ordbogs seddelsamling. Fornavne, der anvendes (eller har været anvendt) i dialekterne, optages i ordbogen med gengivelse af udtale. Derimod medtages sjældent efternavne dannet til fornavne, idet de hverken formel. betydningsmæssigt tilføjer nyt til, hvad der oplyses under de tilsvarende fornavne. Alligevel er der til ordbogens kartotek udskrevet adskillige sedler med eksempler på (såvel *-søn-* som) *-datter*-navne; især har *-ter*-formerne tiltrukket sig en vis interesse. Efternavne på *-datter* er ikke medtaget i den edb-baserede ordliste, der blev udarbejdet i 1980'erne under betegnelsen "Indeks til Jysk Ordbog" – med tilhørende "sidsteledsliste". Men de findes i den sidsteledsregistrant, der er udarbejdet i årenes løb i takt med tilførsel af nyt materiale til seddelsamlingen. Herigennem kunne følgende navne føjes til materialet: *Frands-, Ingvars-, Karls-, Maltes-, Mortens-, Oves-, Pouls-, Sejers-, Sørensen-, Thomas-, Troels-, Villads- og Villumsdatter*.

Enkelte andre kilder har givet yderligere eksempler. A.C. Skyum: Morsingmålets Ordforråd anfører således (bd. I, s. 289) en række på ca. 20 *-datter*-efternavne, hvilket gav 6 nye til mit materiale: *Bertels-*, *Jeppes-*, *Josefs-*, *Klaus-*, *Mourits-* og *Svendsdatter*. Andre kilder⁴, jeg anså for relevante eller fik henvisning til fra samlingsartikler mv., tilføjede navnene *Bjørns-*, *Bos-*, *Just-*, *Ottos-*, *Simons-* og *Skammelsdatter*.

Eksempler på *-ter*-former

For at give et indtryk af de mange *-ter*-navne, der blev resultatet af undersøgelsen, følger her et udsnit af den samlede oversigt. I kolonne 1-2 anføres det topografiske nr. og lokaliteten for optegnelsen (Sg = sogn; ° markerer, at kilden er en af Jysk Ordbogs “punktoptegnelser”, dvs. en større filologisk optegnelse fra det pågældende sogn el. område; i kolonne 3 angives kilden med forkortelse (se nærmere efter oversigten). Derpå følger i kolonne 4 *-ter*-formen af efternavnet, i kolonne 5 kvindens fulde navn: lydformen af fornavnet samt begyndelsesbogstavet af efternavnet. Endelig giver kolonne 6 yderligere oplysninger: tekstsammenhæng eller anden kommentar.

Top.	Lokalitet	Kilde	(Lyd)form	Fornavn + E.	Kommentar
Maltes·datter					
1711	V.-bølleSg	Krist.DS	<i>Maltester</i>	<i>Kjen M.</i>	
Mathias·datter					
1379	VillerslevSg	Krist.JyF	<i>Tiister</i>	<i>Kjænn T.</i>	
(1379	VillerslevSg	F.II.564	<i>Ti·stær</i>	<i>Kjæn T.</i>	efter Krist.JyF)
Mikkels·datter					
(2055	Århus Amt	Feilb.N	<i>Mikkelsde</i>	<i>An M.</i>	<i>Poul Klavsens kone</i> ≈
2077	ElstedSg	F.II.589	<i>Mekælsdæ</i>	<i>An M.</i>	
2142	°Gosmer	PA	<i>mekætsdæ</i>	<i>marn jm.</i>	<i>oldemoder</i> ≈
Milters·datter					
2555	S.-LemSg	F.II.592	<i>Miltæstær</i>	<i>Kjæ M.</i>	

⁴ Fx O.L. Grønborg: *Optegnelser på Vendelbomål* (1884), Peder Jæger: *Gillsjow* (1893) samt værker af dels Evald Tang Kristensen, fx. *Jyske Folkeminder IX* (1888), dels H.P. Hansen, især *De gamle fortalte I-III* (1939-50).

Mogens·datter

1432	°Erslev	Sky	<i>muw'nsdær</i>	
2077	ElstedSg	F.II.604	<i>Mo'nsdæ</i>	<i>An M.</i>

Mortens·datter

1569	°Havbro	ThTh	<i>Måt'tester</i>	<i>Marren M.</i>
1594	FarsøSg	HJens	<i>Måt'tester</i>	<i>Kjæn M. ≈s søn</i>

Mourits·datter (el. Moust·datter)

1432	°Erslev	Sky	<i>måw'sddær</i>	
------	---------	-----	------------------	--

Niels·datter

1173	Vendsyssel	AEsp.V	<i>Nilster</i>	<i>Jån N.</i>	<i>Johanne N.</i>
1214	SkallerupSg	TKrKr	<i>Nielster</i>		
1247	BørglumSg	NCN	<i>Nilster</i>	<i>Jaan N.</i>	<i>Johanne N.</i>
1300	°Læsø	AEsp.L	<i>nilstær</i>		
1432	°Erslev	Sky	<i>nij'lsdær</i>		

Nis·datter

2317	S.-OmmeSg	Karst	<i>Nisder</i>	<i>Else N.</i>	<i>en gl. kone</i>
2400	Vestjylland	F.II.687	<i>Nestær</i>		

Oles·datter

1173	Vendsyssel	AEsp.V	<i>Wulstær</i>	<i>Maren W.</i>	
1173	Vendsyssel	Feilb.N	<i>Wollester</i>	<i>Johanne W.</i>	
1252	°Tise	Grønb	<i>Vulestær</i>	<i>Marèn V.</i>	(1884) døde for 30 år siden som gl. kone
(1252	TiseSg	F.II.738	<i>Wulæstær</i>	<i>Maræn W.</i>	efter Grønb)
1252	TiseSg	Thise	<i>Wullester</i>	<i>Karen W.</i>	
1300	°Læsø	AEsp.L	<i>wølstær</i>		
1432	°Erslev	Sky	<i>wålsdær</i>		
2138	°Hundslund	AMN	<i>wolæsdæ</i>		

Ottos·datter (el. Ottes·-)

2138	°Hundslund	AMN	<i>ås₁dæ</i>	<i>ka'nås₁dæ</i>	<i>Karen Ottesen</i> (-sen må skulle være -datter)
2316	BrandSg	Krist.JyF	<i>Otster</i>	<i>Kjæn O.</i>	

Oves·datter

1173	Vendsyssel	AEsp.V	<i>Åwstær</i>		
1681	RøddingSg	Krist.DS	<i>Ovster</i>	<i>An O.</i>	<i>en gl. pige</i>

Blandt de anførte kildeforkortelser kan nævnes (i rækkefølgen ovenfor): Krist. = Evald Tang Kristensen (med værkerne DS. = Danske Sagn I-VI (1892-1901) og JyF. = Jyske Folkeminder I-XIII (1891-97)); F = Feilberg (1886-1914); Feilb.N. = Feilberg (1896); Sky = Skyum (1948); AEsp.L = Espeggaard (1980); AEsp.V = Espeggaard (1972-74). For de øvriges vedkommende må jeg henvise til min artikel i Jyske studier, hvor hele oversigten er trykt. – Parentes omkring en tekstlinje viser, at oplysningerne (sandsynligvis) er hentet fra en anden af de anførte kilder.

De fleste oplysninger i listen ovenfor og i materialet som helhed er lokaliseret præcist til sogne; adskillige dog kun til større områder som Vendsyssel og Vestjylland. Afhjemlinger, der i Feilbergs ordbog er mærket “vestj.”, kan ikke placeres præcist inden for det vestjyske område, men gælder formentlig Midtvest- eller Sydvestjylland⁵ – dog næppe egnen så langt sydpå som Feilbergs eget sogn Darum (mellem Esbjerg og Ribe), idet Feilberg så formentlig ville have nævnt denne lokalitet oftere (kun Pedersdatter er anført fra Darum).

Også nogle af Blichers oplysninger er vanskelige at stedfæste. Fx bruges navnene *Maknudster* og *Kjen Lauster* i en novelle, der er henlagt til Aalborg og Vendsyssel; men da *Kjen* ikke er en vendsysselsk form af Kirsten (det hedder *Tjesten* el. lign.), er det også tvivlsomt, om *Lauster* (= Laust- el. Lauritsdatter) er vendsysselsk: hele navnet bør måske henhøres til Blichers egn i Midtvestjylland (Vium-Lysgård syd for Viborg) ligesom det i indledningen omtalte *Kjen Pæjster*. Det samme gælder muligvis *Maknudster* (= Maren Knudsdatter).

Udtalen -ter

Listeudsnittet ovenfor viser, at lydformerne angives skiftevis *-d̥(r)* og *-t̥(r)* i kilderne. *-d-* anvendes formentlig, fordi lyden altid står i dækket position efter forudgående *-s-*. En anden mulighed er, at man vil antyde samme begyndelseslyd som i *-datter*; i hvert fald bemærker A.C. Skyum i forbindelse med rækken af *-datter*-navne i Morsingmålets Ordforråd (jf. ovenfor), at *-datter* blev “trukket sammen til *-d̥r*” (I, 289). Omvendt skrives der *-t-* i grovere lydskrift og i almindelig retskrivning, når *-s-* opfattes som hørende til navnets sidsteled: *-ster*, *-st̥(r)*, jf. også den tidligere nævnte placering af *-ter*-former under opslagsformen *-ster* i Feilbergs ordbog. Ordet

⁵ Lydformer og øvrige oplysninger, der i Feilbergs ordbog anføres som “vestj.”, viser sig ofte at stamme fra området omkring Ringkøbing fjord, især fra optegnelser ved Laust Røjkær, Holmsland (Midtvestjylland), eller Palle Fløe, Lønborg sogn (Sydvestjylland-nord).

datter udtales normalt i jysk med *-æ*-vokal⁶ og i visse egne desuden med længde eller stød, i lydskrevet form: *dætər*, *dæ-tər*, *dæ"tər*. Den svækkede *-ter*-udtale af *-datter* er da formentlig opstået ved, at disse lydformer i svagtryksstilling kan tabe længde hhv. stød og blive til *-o.dætər*, der videre kan svækkes til *-o.dətər* > *-o.tər* med bortfald af første tryksvage stavelse. De fleste kilder, der ikke anvender lydskrift, har formen *-ter*, men også *-der* træffes.

Navnet *Ma Tammested* i Jeppe Aakjær: *Livet paa Hegnsgaard* (s. 16) afspejler formentlig også en *-ter*-form: *Tammester*, dvs. Thomasdatter. Der synes ikke at eksistere et stednavn *Tammested* el. lign., og da *-sted* i Aakjærs dialekt (Fjends herred, Midt-vestjylland) har udtalen *-stə*, kan han udmærket have gengivet en hørt form *taməstə(r)* med *Tammested*, hvis han ikke har været opmærksom på muligheden af et *-datter*-navn (der foreligger ikke andre *-ter*- eller *-sted*-former fra Aakjærs værker i undersøgelsesmateriale).

Mandsnavne bag *-ter*-formerne

Som man kunne vente, leverer de mest almindelige mandsnavne også de fleste *-datter*-efternavne: Anders, Jens, Knud og Thomas hver ca. 10, Lars ca. 15, Hans og Mads hver ca. 20 stk, mens Peder bidrager med ikke mindre end ca. 40 *-ter*-former. Som illustration ovenfor har jeg dog af den samlede oversigt valgt et udsnit, hvor der i stedet for mange afhjemlinger af enkelte *-ter*-former vises forholdsvis mange navne med et mindre antal *-ter*-former for hver.

Navnenes lydformer afspejler udtalen af de tilsvarende mandsnavne; fx viser i listen ovenfor *Wullester*, *wotəsdə* og *wålsdər* under Olesdatter tilbage til former som *Wulle*, *Wolle* og *Wålle* af Ole; under Mogensdatter genkendes udtalerne *muw'ns* og *mo'ns* af Mogens; og *nij'lsdər* under Nielsdatter viser en udtale af Niels med langvokal: *nij'ls*. *Tiister* under Mathiasdatter er udviklet af

⁶ Dog med *-å*- i Syddjursland, på Samsø og Anholt: *då'tər* (af gammeldansk *dotter*). For denne form kan i svagtryksstilling ligesom for *-æ*-formerne gælde en udvikling til *-ter*-form: *då'tər* > *-o.dåtər* > *-o.dətər* > *-o.tər*.

sideformen *This* til Mathias. Fra det øvrige materiale kan nævnes former som *Aj·stør* og *Annesde* af Andersdatter, der viser hen til udtalen *aj·s* af Anders i bl.a. Vendsyssel, hhv. *anəs* på Århusegnen. Under Hansdatter optræder i bl.a. Midtvestjylland formen *han·sdə*, der svarer til udtalen *han·s* med “langt n”; også det i indledningen nævnte *Hanster* fra E Bindstouw afspejler formentlig denne form med konsonantlængde, idet Blicher som rim på *Hanster* anfører “dannst dær” (= dansede der).⁷ Af de mange former under Pedersdatter kan nævnes *piəstør* (Nordjylland og østlige Midtjylland), *pəj’əstør*, *pəj·stør* (Midtvestjylland), *pe’stør* (Thy og Midtvestjylland), der viser tilbage til egnsbundne udtaler som *piə*, *pəj’ə* og *pe’r* af Peder eller Per. Hvis man engang ønsker at kortlægge udtaleformerne for samtlige jyske mandsnavne, kan man altså også drage fordel af oplysninger vedr. *-datter*-efternavne.

Listeudsnittet (herefter kaldt *navnelisten*) viser endvidere, at der også er dannet *-ter*-former til relativt sjældne mandsnavne, fx Maltes- og Miltersdatter; tilsvarende kan fra det øvrige materiale nævnes fx *Sejrs-*, *Simons-*, *Skammels-* og *Villumsdatter*, hvilket understreger navnetypens produktivitet. På den anden side kan det undre, at der kun er få eksempler på *-ter*-efternavne ved så almindelige mandsnavne som fx Karl, Kristen, Niels, Svend og Søren.

Mandsnavnet bag en *-ter*-form kan ikke altid fastlægges helt entydigt, jf. fx det tidligere nævnte *Lauster*: stammer det fra *Laurids* eller fra varianten *Laust* heraf? Tilsvarende gælder Ottosdatter i navnelisten: formerne *åsdə* og *Otster* viser ikke klart, om det bagved liggende mandsnavn er Otto eller Otte. Videre kan lydformer i materialet indicere, at der bag et anført Bertelsdatter snarere ligger et Baltser (kortform af Balthasar), og *jyfsdər* kan måske lige så godt tolkes Iversdatter som Josefsdatter.

⁷ Dialekten i den vise, *Hanster* nævnes i, indeholder både vest- og østjyske træk og kan dermed ikke lokaliseres præcist, men en udtale med “langt n” kan altså være fra Blichers egn syd for Viborg (dialektområde: Fjends, Midtvestjylland, jf. ovenfor).

Pedersdatter som fuglenavn

Et enkelt af *-datter*-navnene har fået udvidet sit anvendelsesområde. Således anfører Jysk Ordbogs meddelere fra fire sogne i Øst-vendsyssel spontant *Ma Piester* mv. som navn på vipstjærten (der heroppe ellers kaldes *havrepig*, *havrepikker*); betegnelsen, der vel er lydefterlignende, er også medtaget i A. Espegaard: Vendsysselsk ordbog (bd. III, s. 15) uden nærmere lokalisering. I Dronninglund sogn kan *-ter*-efternavnet skiftes ud med det tilsvarende *-sen*-navn, så vipstjærten også kaldes *Ma Piesen* = Maren Pedersen. En anden variant er *Maren Pisted* fra Gerum sogn, der formentlig kan forklares på samme måde som *Tammested* hos Aakjær ovenfor.

Kortformer af kvindefornavne

Som det antydes i navnelistens næstsidste kolonne, er kvindernes fornavne ofte afkortede foran et *-datter*-efternavn: *An* for Ane eller Anne (og i det øvrige materiale: *Met* for Mette, *Stin* for Stine eller Kirstine). Mere radikale afkortninger er: *Jån*, *Jaan* (og materialet i øvrigt: *Jar'n*, *Jåhøn*) for Johanne; *Ka* (samt *Kai*, *Kaj*, *Kå-i*, *Kåj*(·) m.fl.) for Karen; *Kjæ*, *Kjen*, *Kjæn* for Kirsten (samt i det øvrige materiale *Ma*, *Måj* for Maren). Resultatet bliver et lydligt stærkt forkortet navn: kun 3 stavelser i *An Master* mod 5 i rigsmålsformen *Anne Madsdatter*; *Kjen Pæjster* har 3 stavelser mod 6 i *Kirsten Pedersdatter*, osv.

Dermed bliver *-datter*-navnene (næsten) lige så korte som andre gængse typer af kvindetilnavne. Den mest almindelige anden type er: ægteemandens fornavn eller stilling + *-s*, fx *Kjen Muotes* = Kirsten Mortens i E Bindstouw (s.5 m.fl.) og *ma smæjs* = Maren smed(en)s (N.P. Bjerregaard: Navneskik og Navne i Ommersyssel s. 60).

Forkortede fornavne kan skrives sammenslynget med efternavnet, jf. i navnelisten *ka'nås₁dæ* = Karen Ottosdatter; endvidere: *Metaister* = Mette Andersdatter (Vendsyssel), *a'nånsdæ* Ane Andersdatter (°Jelling), *Ma-hanster* = Maren Hansdatter (Salling),

Marrimaste = Marie Madsdatter (Århus-egnen) – og endelig *Ma-knudster* = Maren Knudsdatter hos Blicher ovenfor. Disse forkortede for- og efternavne kan måske lige så vel som apokopen tolkes som udslag af en generel “jysk forkortelsestendens”. En interessant opgave kunne her være at fastlægge udbredelsen af de forkortede kvindefornavne (og udtalen af kvindefornavne generelt) i dialekterne.

Udbredelse af *-ter*-navnene

Materialet som helhed er plottet ind på kortet side 33, der altså giver et overblik over *-ter*-formernes udbredelse. Hver sigel på kortet svarer til et sogn. Hvert sogn er kun markeret én gang, da det i princippet er tilfældigt, hvor mange eksempler der nævnes fra et givet sogn, afhængigt af om optegneren har bestræbt sig på at få alle kendte eller gængse navne af typen med – som Skyum (1948) og formentlig Espegaard (1972-74) – eller om der blot gives et enkelt eller nogle få eksempler. Eksempler, der kun er lokaliseret til større områder, er ikke medtaget: det ville gøre kortet uoverskueligt.

I forhold til første udgave af kortet (marts 93) optræder der et “nyt” sogn på Salling, med et “nyt” navn, *Jakobste* = Jakobsdatter. Endvidere har jeg fra I.C. Højensgaard, der vil være Ord & Sag’s læsere bekendt fra tidligere artikler, venligst fået tilsendt en udskrift af *-ter*-former i tingbogen for Hvetbo Herred (i Sydvestvendsyssel) årene 1631-33; på kortet er dette område markeret særskilt, da tingbogen ligger forud for den tid, Jysk Ordbog normalt dækker (fra 1700 til nutiden). I tingbogen optræder der *-ter*-former fra 7 af herredets 8 sogne; de fleste af navnene indgår allerede i undersøgelsesmaterialet, men forekommer jo i tingbogen i ældre retskrivning, fx *Pofffuelster*, *Søffrenster* = Pouls-, Sørens datter. Nytilkomne navne er: *Jesperster*, *Klemedster* (formodentlig Klemmens- eller Klements datter), *Ollufster* (Olufsdatter) og *Therkilster*; derimod er *Suenster*, som umiddelbart set kunne være Sunes datter, snarest en variant af *Suendster* = Svends datter.

Kortet viser – sammen med de oplysninger, der ikke kan lokaliseres præcist inden for større områder som Vendsyssel etc. –, at *-ter*-formerne er almindeligt udbredte i størstedelen af Nørrejylland (nemlig nord for en linie Vejle-Nymindesø) og derudover sporadisk afhjemlede i det sydlige Sydvestjylland.

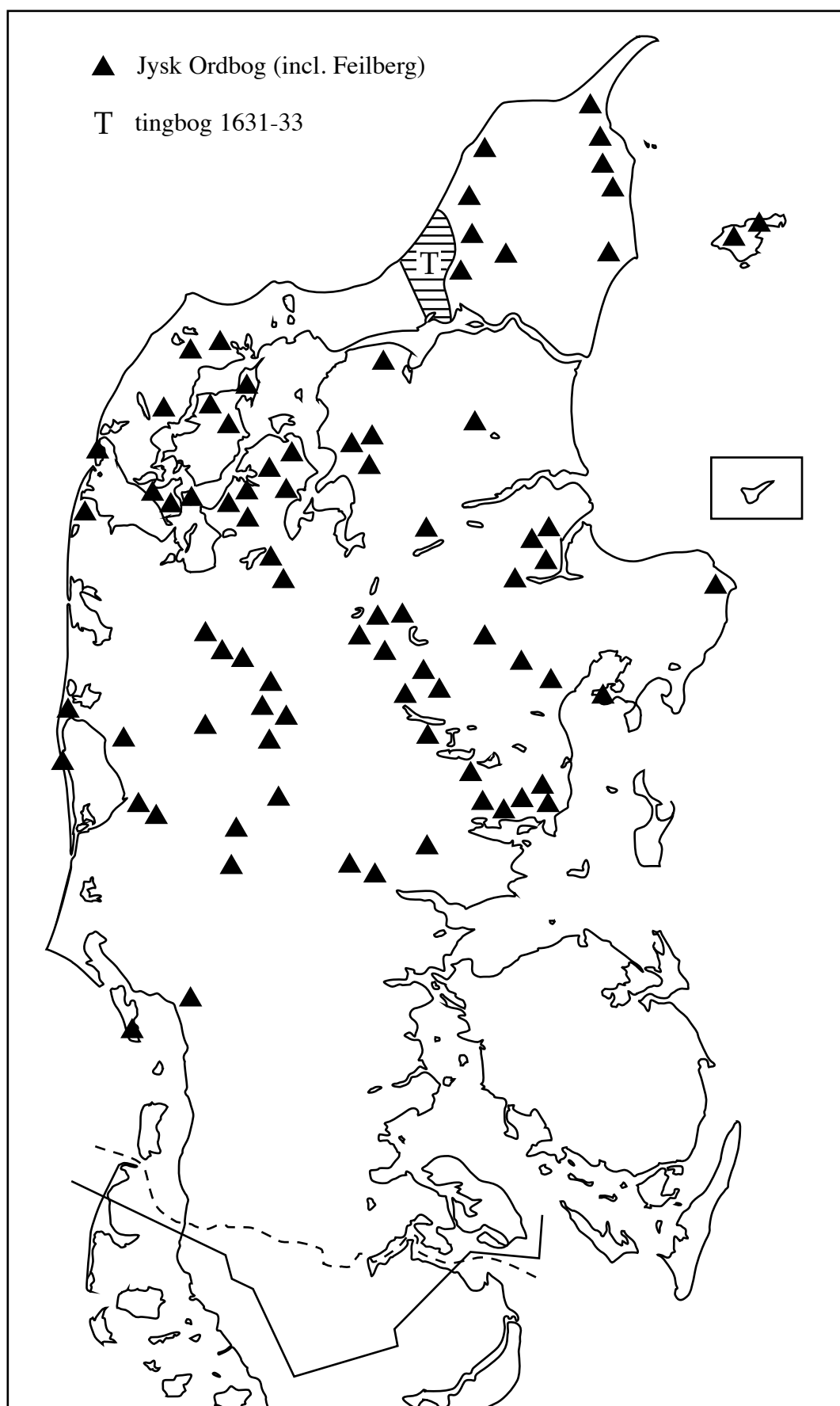
Om *-ter*-former i Sydvestjylland

Det er påfaldende, at der ikke er afhjemlet *-ter*-former på sogne- eller herredsniveau i det forholdsvis store område mellem Grindsted og de to sydligste afhjemlinger på kortet, °Darum og Sønderho (Fanø), der hver kun repræsenterer én *-ter*-form. Feilberg anfører i artiklen Navneskik s. 292ff. navnelister fra forskellige egne; heri forekommer *-ter*- og *-datter*-efternavne fra Århus amt hhv. Vendsyssel, men ikke fra Vestjylland. Dette sidste kunne dog være en tilfældighed, da artiklen først og fremmest angår mandsnavne.

Den ældste afhjemlede *-ter*-form er *Jennster* (Jensdatter) år 1606 fra Riberhus-Møgeltønder len, jf. Marius Kristensen: Gamle Navne (s. 58).⁸ Da der ikke i øvrigt er oplyst *-ter*-former fra Sønderjylland, stammer *Jennster* antagelig fra Riberhus-delen af lenet, dvs. området fra Ribe og nordpå, altså Sydvestjylland. Man kunne herudfra formode, at der måtte forekomme *-ter*-former i tingbøgerne for Skast herred fra 1630-erne (Rasmussen m.fl. 1954-69) – midt i det tomme sydvestjyske område på kortet. Men det synes ikke at være tilfældet: der optræder i tingbøgerne mange kvinder med efternavne på *-datter*, men dette *-datter* skrives altid helt ud. Dette kunne så være en konvention fra *udgivernes* side; men hvis man generelt havde omsat så særprægede former som *-ter*-formerne, ville man formentlig nævne det i kommentarerne⁹, hvad man ikke gør. Sidste mulighed er, at *-ter*-former har været brugt på tingbøgernes tid, men at *skriveren* har normaliseret dem til *-datter*,

⁸ Samme sted anføres det næstældste eksempel: *Chrestenster* fra Ålborghus len år 1610.

⁹ Prof. Kousgaard Sørensen, Institut for Navneforskning, Københavns Universitet, medudgiver af Sagregisterbindet til Skast herreds tingbøger (1980), har venligst bekræftet denne formodning.

-ter-former af -datter-eternavne

fx af hensyn til forståelighed og entydighed i et retsdokument; men dette kan jo desværre ikke efterforskes.

Eva V. Meldgaard har (i: Sydvestjysk navneskik gennem 300 år) undersøgt brugen af især fornavne i Skast herred ud fra tingbogen 1636 samt kirkebøger frem til 1960; i tillægget om efternavne (s. 112ff.) anfører hun eksempler på *-datter*-efternavne, men herunder ingen *-ter*-former. Foreløbig må vi altså nøjes med at konstatere, at i (det sydlige) Sydvestjylland er *-ter*-formen kun sporadisk udbredt.

Om eftersporing af *-ter*-former

Generelt vanskeliggøres eftersporing af *-ter*-formerne af, at optegnerne kan have ændret, normaliseret hørte *-ter*-former til *-datter*. Det kan som nævnt gælde tingbogsskriverne i Skast herred i 1630'erne og også de præster, der førte de nævnte kirkebøger i Skast herred – og principielt naturligvis alle tingbogs- og kirkebogsførere. Der kunne endda tænkes at foreligge en instruks fra centrale myndigheder om en sådan normalisering. På min forespørgsel herom til Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, oplyste arkivar Ole Degn venligst, at der ikke kendes en sådan instruks, men at skriverne sandsynligvis selv omsatte egnens udtale – også af navne – til den skriftsprogsnorm, de var oplært i. Tilsvarende bemærker Højensgaard, at kun en meget lille del af kvindenavnene i Hvetbo herreds tingbog er *-ter*-navne, da bogens sprog er skriftsprog – men hvor de optræder, bruges de “i flæng med navne på *-datter* om samme personer”.¹⁰

Videre kan tendensen til normalisering af *-ter*-former til *-datter*- tænkes at gælde fx Tang Kristensen (1880'erne og frem): mange af de kvindelige meddelere (bl.a. til flerbindsværkerne Danske Sagn og Jyske Folkeminder) har som venteligt *-datter*-navne, og indtil videre har jeg ikke fundet eksempler på, at Tang Kristensen har noteret dem i *-ter*-form, selv om de fleste formentlig er blevet

¹⁰ Jeg håber senere i de af Torsten Balle 1982 udgivne *Tingbogsekstrakter fra Thy* (1666-1711) at få lejlighed til at undersøge, om lignende forhold gælder i et andet nordjysk område på omtrent samme tid.

udtalt sådan (de relativt få *-ter*-former, der hidtil er registreret i Tang Kristensens værker, optræder inde i meddelernes beretninger). I H.P. Hansens udgivelser (1920'erne og frem) anføres mange *-datter*-efternavne, især på kvinder, der er en eller to generationer ældre end meddelerne; men som regel er også disse normaliseret til *-datter*.

Navneskikken og dens ophør

Vi har nu fra dialekthold kastet et blik ind i navneforskningen ved at undersøge sidste fase af en århundredgammel navneskik: de ældste dokumenterede eksempler på *-dotter*-efternavn er fra kort før år 1400 (jf. Kousgaard Sørensen (1984) s. 149ff.), de ældste registrerede *-ter*-former fra ca. år 1600 og hovedmassen af Jysk Ordbogs *-ter*-former fra 18-1900-tallet.

Denne navngivningspraksis med efternavne, der skifter fra slægtled til slægtled (det gjaldt jo også de tilsvarende *-søn*-efternavne), stemmer ikke særlig godt overens med vore dages krav om entydig personidentifikation; alligevel fungerer den stadig på Island. I Danmark havde man – undtagen i bondestanden – antaget faste slægtsnavne i tidsrummet ca. 1500-1750 (jf. Nielsen m.fl.: Dansk Navneskik s. 109ff.). Krav om faste slægtsnavne til alle blev af myndighederne indført i Slesvig i 1771 og derpå i det øvrige land med en dåbsforordning i 1828. Baggrunden var, at det "idelige Navneskifte voldte ved Arvesager store Problemer med Hensyn til Legitimation, og det fremkaldte Uorden i Gælds- og Panteprotokoller" (s. 113f.).

Forordningen af 1828 var dog så uklart formuleret, at det kunne forsvares at fortsætte den hidtidige praksis. Efter et par forespørgsler fra præstestanden om, hvilke navne der kunne eller burde anvendes som slægtsnavne, gives der i en *kancelliskrivelse af 20/10 1829* bl.a. det påbud, "*at et Pigebarns Tilnavn ikke herefter kan gives ved 'Datter', men bør være det samme, som er givet eller vil blive givet hendes Brødre*" (s. 116). Mens landbefolkningen i årtier, i Nordjylland helt frem til 1870'erne, vedblev at følge den

hævdvundne skik mht. skiftende *-søn*-efternavne, blev forbudt mod at give piger efternavne på *-datter* bedre efterlevet. “*-datter*-Navnet bruges jo paa de fleste Steder slet ikke i Egnens Dagligtale, man hjælper sig med kortere Udtryk”, anfører man som begrundelse i Dansk Navneskik (s. 118f.).

Undersøgelsen her giver et noget andet billede, i hvert fald for størstedelen af det nørrejyske områdes vedkommende: når der på trods af skriftsprogsnormens indvirkning er overleveret så mange *-ter*-former, må man i daglig tale i ret høj grad have brugt *-datter*-navnene; de har blot udtalemæssigt været svækket eller slidt ned, til de var lige så korte navne som andre kvindetilnavne (jf. ovenfor).

Mange af optegnernes kommentarer viser dog tydeligt, at navneskikken med *-datter* er under afvikling. Fx bemærker Skautrup i Et Hardsysselmaal (bd. I, 1927, s. 311) for Holstebro-egnen, at kun meget gamle kvinder, om overhovedet nogen, bærer denne navnetype, og fra Ringkøbing-området oplyses (i 1930'erne), at *-ter* findes i enkelte ældre kvinders efternavne. Flere andre steder nævnes, at *-ter*-navnet bæres af “en gammel kone”, “en gammel pige”, af en oldemoder eller en farmor, se fx Mikkels-, Nis-, og Ovesdatter i navnelisten ovenfor. Skyum omtaler i Morsingmålets Ordforråd (bd. I) et ægtepar, som var “de sidste Morsinger, der konsekvent gennemførte denne kønne gamle Navneskik” (s. 288, i tekst til billede af konen, der selv hedder *Jensdatter*, og som døde i 1926); desværre oplyses ikke, hvor sent parret navngav døtrene med *-datter*.

H.P. Hansen giver i De gamle fortalte (bd. I, s. 51) et godt eksempel på usikkerheden om, hvilket efternavn kvinderne tør eller vil benytte efter den officielle afskaffelse af *-datter*-navnene som dåbsnavne. En kone, der fylder 100 år i 1929, kaldes Maren Præstgaard, men siger i en samtale med H.P. Hansen, at hun er døbt Maren Nielsen. H.P. Hansen replicerer, at det nok i stedet må være *Nielsdatter*: “Ja, det skal nok sæde” (= passe), svarer den gamle kone, og hun kaldes da *Maren Nielsdatter* i kapiteloverskriften. Hos en anden kvinde, der omtales i samme værk, er *-ter*-navnet derimod det fastslåede efternavn: hun kaldes kun *Mariane Kjelster* (også i kapiteloverskriften s. 1).

Feilberg anfører i Navneskik (1896) en generel regel for, hvilke kvinder der benyttede *-datter*-navne: *Er en kvinde først bleven bekendt, og omtalt, ved sit pigenavn, beholder hun det i regelen under ægteskabet* (s. 328). Ellers omtaltes den gifte kone oftest ved fornavn efterfulgt af mandens fornavn el. profession med efterhængt *-s* (jf. ovenfor).¹¹ Som eksempler på bevaret *-ter*-efternavn nævnes, at Peder Simonsens hustru hedder *Johanne Wollester*, og at *Ane Hanster* har beholdt sit pigenavn hele livet, skønt hun har været gift to gange. Feilberg anfører den nævnte regel for Vendsyssel; men den gælder formentlig hele *-datter*-området. I hvert fald gives i samme artikel s. 295 eksempler på tilsvarende forhold fra Århus amt vedr. kvinder med navnene *Anders-*, *Laurits-*, *Mikkelsdatter*, og fra det sydvestlige Himmerland oplyses, at konerne ofte beholdt deres pigenavn efter brylluppet (Fra Viborg Amt 1930. s. 126). Ugifte kvinder kunne beholde *-datter*-efternavnet hele livet. Måske gælder det indledningens “fremtalende” *Kjen Pæjster* fra E Bindstouw, men hun kan også netop pga. sin “fremtalenhed” være en af de kvinder, der er blevet “bekendt og omtalt ved sit pigenavn” og derfor har beholdt det under ægteskabet.¹²

Litteratur

- Arboe Andersen, Torben (1993): Jyske kvindepatronymer med sidsteleddet *-ter*. – i: *Jyske studier* s. 74-96. København.
- Bjerregaard, Niels P. (1940): Navneskik og Navne i Ommersyssel. – i: *Sprog og Kultur* bd. IX s. 55-64. Aarhus.
- Blicher, St.St. (1842): *E Bindstouw*. Randers.
- Degn, Ole (1984): Hvornår blev Kirsten Sørensdatter til fru Jensen? – i: *Fortid og nutid* bd. XXXI s. 302-307. København.

¹¹ Jf. også Meldgaard (1965) s. 114, hvor det tilføjes, at i tingbogen 1636 nævnes gifte kvinder ofte ved deres pigenavne i arvesager “for forståelsens skyld”.

¹² Ud fra oplysninger i kirkebøger fra købstæder og landsogne har det – i artikler af Ole Degn og Hans H. Worsøe (jf. litteraturlisten) – været diskuteret, hvornår i 1800-tallet det blev almindeligt at bruge mandens efternavn frem for konens pigenavn el. andet tilnavn. Her nævnes dog ikke eksempler på *-ter*-former af *-datter*-navnene.

- Espegaard, Arne (1972-74): *Vendsysselsk Ordbog*. I-IV. Hjørring.
- Espegaard, Arne (1980): *Liv og sprog på svundne tiders Læsø*. II. Esbjerg.
- Feilberg, H.F. (1896): Navneskik. – i: *Dania* bd. III. s. 289-330. København.
- Feilberg, H.F. (1886-1914): *Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål*. I-IV. Kbh.
- Hansen, H.P. (1939-50): *De gamle fortalte*. I-III. København.
- Kousgaard Sørensen, J.(1984): *Patronymer i Danmark. 1. Runetid og Middelalder*. København.
- Kristensen, Marius (1898): *Gamle Navne*. København.
- Meldgaard, Eva Villarsen (1965): *Sydvestjysk navneskik gennem 300 år*. København.
- Nielsen, Frederik; Axel Olrik og Johs. Steenstrup (1899): *Dansk Navneskik*. Kbh.
- Rasmussen, Poul (m.fl.) (1954-69): *Skast herreds Tingbøger. 1636-1640. samt Registre*. København.
- Skautrup, Peter (1927): *Et Hardsysselmål*. I. København.
- Skyum, A.C. (1948): *Morsingmålets Ordforråd*. I. Aarhus.
- Søndergaard, Georg (1979): *Bogen om personnavne*. København.
- Worsøe, Hans H. (1986): Ka' Eriks og Maren Mads Jensens. – i: *Fortid og nutid* bd. XXXIII s. 124-126.
- Aakjær, Jeppe (1907): *Livet paa Hegnsgaard*. København.